

Balassa Péter

SEMMIT SE LÁTNI

(Látnak s láttatnak-e Pilinszky János látomásai?)

Pilinszky szerint van egyetlen pillanat a halál előtt a kereszten, amikor Jézus „semmit se lát”. Véleményem szerint egész életművében erről próbál beszélni. Mi az, milyen az: semmit se látni? Az irodalmi közhely szerint a költészet, képalkotásával és annak egyre bonyolultabb formáival látni s láttatni tanít, így hozza létre a költő, a költemény és az olvasó látomásának közösségét. Az alábbi, töredékes fejtegetések viszont azt a Pilinszky-irodalomból ismert közhelyet próbálják tovább bontani, hogy az ő költészete ellenkezőleg: úgy s azáltal hozza létre ezt az imaginárius, vizionárius közösséget, hogy – sötétbe zuhanunk és süllyedünk, hogy *nem-látni tanít*. Az *Apostolok cselekedetei* 9,8 szellemében: „Fölkelt Pál a földről, és nyitott szemeivel sem látott semmit.”

A látomás Pilinszky-nél mindig redukció, amely roppant sűrítmény egyúttal, olyan redukció, amely valójában egy bonyolult szintézis végső egyszerűsége – ez a legnehezebb. A kevés, a nincs (itt), a nem látni, a semmi, a hiány, az éhezés, az elhagyatottság végállapotát újra meg újra imagináló összegzés. Az összegzés egyszerűsége ez, az összegzés folyamatában való végigvezetés nélkül. Proklamációkat olvashatunk egy láthatatlan látomásról, nem kép-feltárásokat. Nem tárul fel semmi, inkább valami összezáródik a sűrítményben, a pontszerű végszavak egymás mellettiségében. Aktív és meditatív jelenlétet kíván ez a fogalmazás, megfeszített figyelmet – a semmi látását. Szinte csukott szemmel kellene olvasni. Ahogy a vakok teszik, ujjukkal, tapintó mozdulataikkal. A látvány Pilinszky-nél tárgyak, dolgok esetleges-mozdíthatatlan ott-létében való, ki nem fejtett, anti-narratív történés. Mindenekelőtt a János-teológia világosság/sötétség dialogicitására és dialektikájára, illetve a vak ember példázatának keretére feszül. Nem képes beszéd, hanem a külső: rosszul vagy homályosan látás megfelelője: dadogás, beszédhiba.

Pilinszky költészetének látomásai ugyanakkor nem is theophaniák, nem Istenlátományok. „Végül” nem Istent látjuk, hanem csak, mindig és kizárólag a világ „látható” vakságát. A Bárány valósága ez, nem az Atyáé. Nem kitérülközése valamely Másnak, Másiknak, mely végtelenül meghalad minket s egy-egy látványban világosan tudunkra adná magát. Nem. Pilinszky nem-látni tanít. Arra a látványra, mint állandó, megtörhetetlen történésre és eseményre feszíti fel elhomályosuló tekintetünket, amelyben a világosságot a sötétség *nem* fogadta be. Leginkább talán Kafka fény-misztikájához hasonlítható ez, *A törvény kapujában* példázata végén, amikor „Végezetül látása meggyengül, nem tudja, valóban sötétedik-e körülötte, vagy csak a szeme csalja meg. Most ugyan észrevesz a sötétségben valami fényt, mely kiolthatatlanul árad a törvény kapujából. Már nem él soká.”¹ A kiolthatatlanság a megvakulóra, az elsötétedésre fókuszál. Nem

jelenik meg benne semmi és senki, aki más, másik vagy végtelenül garantált zárókő, bizonyosság, kihirdetés, végső szó, vagy ítélet volna. Nem Isten-látás, hanem az éjszaka hontalan fényessége. Ennyiben is igaz, amit Eisemann György ír, *Angyalok a Pilinszky-lírában* című esszéjében: „nem tartjuk a Pilinszky lírát misztikusnak, hanem olyan vallásosan tematizáló költészetnek, amelyben a transzcendencia immár sohasem kérdés–válasz formában (azaz megközelíthetően), vagyis sohasem diskurzusszerűen létezik, így tulajdonképpen nem is lehet része a kommunikációnak. Nem lehet választ várva »rákérdezni«: a lírai én felől semmi feltárulható nem mutatkozik. Isten és az angyalok nevének említése az a pillanat a Pilinszky-lírában, amikor beáll...»a kommunikációs csöndje«. Ezért érezzük úgy, hogy Isten, az angyalok nevének említése voltaképpen arra a nyelvileg üres helyre utal, mely semmit sem mond Isten és az angyalok misztériumáról, de nagyon is sokat tud mondani az emberéről. Némi leegyszerűsítéssel megállapíthatnánk, hogy Pilinszky lírai énje nem az Isten, hanem az ember misztikusa.”² A végső fel-nem-tárulásnak mutatkozó mostani, itteni jelek láthatósága tehát a jövő, az apokaliptikus és az azon is túli, fokozhatatlan helyreállítás láthatóságát ígéri vakoknak, nem-látóknak, nem-láttatóknak. Vakreményt, szó szerint, nem pedig látást. Mostani, ideig való jelentésük éppen ezért: vagy igen bizonytalan, vagy egyenesen megadhatatlan. Amennyiben az apokalipszis a nem-látható, a nem-érthető titok kiderülése, amelyre *majd akkor* fény derül, annyiban Pilinszky látása *csak ezt* a világot, a miénket látja, amelybe ő is, olvasója is beletartozik, ahol elidőzik – tehát a vak ember költészete. Az igazi megpillantás apokalipszisében, midőn a Bárány (a Fiú) „megnyitja a könyvet” (*Introitusz*), akkor „szemét Isten is lehunyja”, illetve „elsötétül minden kreatúra”.

Pilinszky János mindenkori költői és nemcsak költői beszéde mindig sötétben szól, amelynek mélyén, a mélypont ünnepélyein a fény és a látás – műshterion, azaz csukott szemek mögötti; a szemek lehunyása. Ez a vakság azonban határozott nem hivatalos értelemben vett teológiai elképzeléssel kapcsolatos, amelyet a költő Simone Weil gondolkodásához kötődve bontakoztat ki. *Ami személyes, és ami szent* című elmélkedésében írja a francia misztikus: „Valójában mi akadályoz hát meg abban, hogy kivájjam egy ember szemét – ha egyszer módomban áll és örömet lelem benne? ... semmi, de semmi sincs, ami ráemelt kezemet visszatartaná. Ami kezemet visszatarthatja, egyedül az, hogy tudom, ha valaki kivájná a szemét, lelkéig hasítana a gond, hogy rosszat tettek vele.”³

Ebből szinte önként adódik az, amit Pilinszky a művészi alkotás sajátos vakságának önköltő hitelességéről ír egy 1976-os prózai szövegében: „Minden igazi művészet kizár mindennemű rutint. A dadogás az alfája és az ékesszólás az ómegája. Persze ennek a »stílusnak« kizárólagos jegye, hogy vak legyen, mint Homérosz. Vagyis olyan stílus, amit akár önkezevel vakított meg az igazság.”⁴ Mivel Pilinszky, Simone Weillel együtt a szeretetet Isten túlkapásának mondja, s így a teremtést, mint az ok-talanul szerető önközlést és dialógus-keresést Isten

lemondásának, visszahúzóadásának tekinti, ezért a nem-látni, a hang nélküli, a kevés, a ritkás, a hiány-megbetegedés, a nélkülözés, a szerencsétlenség, a bőség visszavontsága, leromlása, a romosság és a megalázottság – mindezek együtt a vakság világosságához tartoznak. Teremtő szegénység. Hasogató önmegvakítás. A lemondás nem-énje ez, ami végül, egyszer, akkor – a legnagyobb erőnek nyilváníttatik, a Könyv megnyitása pillanatában. A lemondó teremtést is felülmúló Bárány fölfoghatatlan mozdulatává változik a vak pillanat, „midőn szemét Isten is lehunja.” A teremtésben mint látható világból önmagát visszavonó, lemondó Isten „helyére” a minden látványt felülmúló, csakis a sötétségben vakon fénylő, minden rutint kioltó Bárány misztériuma lép: nem dolog, nem tárgy, hanem egy láthatatlan, megnyitó mozdulat eseménye. A vak-látásról, a nem-látásban való látásnak erről a misztériumáról egyedül még a csend intimítása ad hírt Pilinszky költészetében, beszédmódjában. A látás és a láttatás kihunyása és a létezés attribútumok nélküli csöndje – ugyanaz.

Talán a 14. századi misztikus, Eckhardt mester egy-egy szövegrészlete közelelitheti meg a meditáció nyelvén Pilinszky lírájának ezt a kettős-egy, látvány és hang nélküli látomását: „Tudnod kell, hogy a mesterek szerint mindegyik emberben kétféle ember lakozik: az egyik a külső ember, ez az érzékiség: ezt az embert őt érzeke szolgálja, mindamellet a külső ember cselekedeteit a lélek irányítja. A másik a belső ember, vagyis az ember belső énje... a belső ember csak olyan mértékben fordul az őt érzék felé, hogy ezeknek vezetője és irányítója lehessen és (...) mindazokat az erőket, amelyekkel a lélek az őt érzékre fordított erőin túl rendelkezik, átengedi a belső embernek. És ha ez az ember valami magasrendű és nemes dolog felé fordul, akkor a lélek visszavonja mindazokat az erőket is, amelyeket az őt érzéknek kölcsönöz, s *az ilyen embert azután eszeveszettnek és révetegnek tartják*; mert egész lényét valami szellemi megismerést szolgáló képre irányítja, vagy valami kép nélkül való szellemi megismerésre. És most azt kérdezem: Mi voltaképpen a világról való teljes leválás tárgya? S azt felelem rá, ami alább következik: *A világról való teljes leválásnak semmiféle tárgya nincs*. A pusztá semmin alapszik... Amidőn tehát a világról levált szív a legmagasabban áll, akkor a pusztá semmin kell állnia... Végy megint csak egy példát a természetből: Ha egy viasztáblára írni akarok, úgy bármilyen nemes szöveg álljon is rajta, akadályozni fog abban, hogy a táblára írjak; s ha pedig mégis írni akarok rá, úgy mindent le kell törölnöm és meg kell semmisítenem, ami a táblára írva van. És a tábla sohasem kínálkozik olyannyira az írásra, mint amikor semmi sem áll rajta... A világról levált szív tárgya tehát sem ez, sem az nem lehet.”⁵ (Kiemelés: B. P.)

Illetve *Surrexit autem Saulus de terra apertisque oculis nihil videbat* (Fölkelt Pál a földről és nyitott szemeivel sem látott semmit, ApCsel 9,8) című prédikációjából. „Nem látott Pál semmit, és ez volt az Isten. Isten semmi és Isten valami. Ami valami, az egyúttal semmi is... Ezért a megvilágosodott Szent Dénes, akárhol is ír Istenről, így beszél: ő lét feletti, élet feletti, *fény feletti*. Nem tesz hozzá sem ezt, sem azt, és így arra utal, hogy Isten olyan – *tudom is én, mi* – szükségképpen, ami mindezekon messze túl van. Amit lát valaki, vagy ami

ismereteid sorába jut, az nem az Isten, éppen azért nem, mert ő nem ez vagy az... Isten az igazi fény, s ahhoz, hogy ezt lássa valaki, vakká kell legyen... (Pál) látta Istent ott, ahol az összes teremtmény semmi volt... Az volt a jele annak, hogy az igazi fényt látta, hogy semmi sem volt benne. A fényvel nem akart kifejezni semmi mást, mint azt, hogy nyitott szemekkel sem látott semmit. Azáltal, hogy semmit sem látott, az isteni semmit látta... Egy mester azt mondja, hogy a szem akkor lát minden színt, ha a legmagasabb rendű tisztaság állapotában van, ahol nincs benne szín egyáltalán. S nemcsak ott, ahol minden színtől mentes, hanem itt a testben is, ha színeket akarunk felismerni, szemünkben nem lehet szín. Ami maga híjával van a színeknek, annak segítségével látunk minden színt, s még akkor is így lenne ez, ha az, amivel látnánk, a lábainknál lenne... Ha a lélek Istent akarja megismerni, vakká kell válnia.”⁶ (Kiemelés: B. P.)

Pilinszky költészetének, különösen a *Harmadnapon* című kötetnek egyik gyűjtőszava a *látni, látjátok, látom, látja*; ám szinte kivétel nélkül az imént megadott értelmezési tartomány szerint. Nem külső látás, hanem a kimondott tárgyakon keresztül a semmi belső látása ez. A dolgok, a tárgyak fosztottsága, szegénysége, nem-képszerűsége *adja* a semmi imaginációját. A visszahúzódó Teremtő és a felfoghatatlan könyvet megnyitó Bárány közötti, látható világ – akár a semmi. Mégis, csak ezt látjuk, csak ebben látunk, vakon.

Próbáljuk mindezt egyetlen, habár a legnagyobb példán keresztül érzékeltetni. Az *Apokrif* (1954) példája ez. *A tanú helyzetében lévő egyik beszélője* a versnek olyan belső látomásokról ad hírt, amelyek nem láttatók, nem látványosak: „és szólók én, mint éjidőn a fa.” „...örzöm tovább e vonulást, a lázas / fácskákát s ágacskáikat. / Levelenként a forró, kicsi erdőt. / Valamikor a paradicsom állt itt. / Félálomban újuló fájdalom: / hallani óriási fáit!” A látvány éppen azáltal válik tanúságtétellé, tanúsággá, autorizációvá, hogy képeit nem látni, hanem a *hallani* óriási fáit oxymoronján keresztül – minden megfordul: a forró, kicsi erdő, a lázas fácskák és ágacskák nem leíró, hanem égő, ropogásukban hallható paradicsomi fák. A paradicsom: nem elveszett látvány, hanem kezdet és vég története, örökké befejezhetetlenül. A fák, a bot, a léc – jelzőoszlopai a tanúságnak, a lázas fácskák összetétel visszacseng a vers 2. részének vége felé megjelenő „Izzó mezőbe tűzdelt árva lécek, / és mozdulatlan égő ketrecek” soraiban. Ezek viszont ugyanabból a költői sűrítmenyből származhatnak, mint amiből az 1. rész „vesszőnyi fák” jelzős szerkezete. A vesszőnyi, a metsző, a geometrikusan vonalszerű, *a színtelen* másik jelentéskörében a létezés végső szegénységének és pusztulásának jeleként komplikáltan *megvakított* összefüggésekhez és látvány-megvonásokhoz jutunk a versben: „Nincs semmije, árnyéka van. / Meg botja van.” „Egy kerti szék, egy kinnfeledt nyugágy. / Éles kövek közt árnyékom csörömpöl. / Fáradt vagyok. Kimeredek a földből.” Illetve a háromszoros emberlátás, a „látja” felől: „Látja Isten, hogy állok a napon. / Látja árnyam kövön és kerítésen. / Lélekzet nélkül látja állani / árnyékomat a levegőtlen présben.”

Végül a Dosztojevszkij-közeli kisgyermek-metaphora, összefonva: az óllal és a szerelmi vággyal merészen, és a radikálisan nem-látók, belső-látók nagyvonalú-

ságával: „Év az évre, / de nem lankadtam mondani / mit kisgyerek sír deszkarésbe, / a már-már elfuló reményt, / hogy megjövök és megtalállak.” A költemény közepén megnevezett deszkarés színtelen látványnélkülisége élesen összecseng – már csak hangzásbeli rokonság révén is – a 3. rész első szakaszával: „Lélekzet nélkül látja állani / árnyékomat a levegőtlen présben.” A rés/prés, a szorult léthelyzet – vagyis a mindenkori kisgyermek testhelyzete. Ez testi *sensatio*, nem pedig *visio*. A levegő utáni kapkodás a lélek cselekménye: lélek-zet. Reménye, sóvárgása, szerelme, várakozása; könyörgés. A látás- és hallás-képzetek végső szétválaszthatatlansága, egymásba fordulása és egymást kioltó oxymoronja: „hallani óriási fáit” – „deszkaprés” – „elfuló remény” – „lélekzet nélkül” – „levegőtlen prés” – mindez ugyanaz. Nem kép, hanem szó, melyre „nincs is szavam”. Nem mi látunk hát, s már nem is a tanú-beszélő, hanem – minket látnak. Tehetetlenül. Képek és látvány nélkül. A vakon látó teremtmény, aki a bárány csöndjét, amikor „Jézus semmit se lát”, önnön fogságaként vizionálja, s ezzel teremtmény meg az önkioltó látomás közössége: „de látja isten nincsen arra mód / kitörni út remény e látomásból!” (*Jelenések VIII. 7.*)

1996. november 3.

\

Jegyzetek

- 1 Kafka, Franz: *A törvény kapujában* Ford.: Gáli József. In.: –: Elbeszélések. Bp. 1995. 203–204.
- 2 Eisemann György: *Angyalok a Pilinszky lírában*. Pannonhalmi Szemle, 1995. 4. sz. 103.
- 3 Weil, Simone: *Ami személyes, és ami szent*. Ford.: Pilinszky János. In.: – *Ami személyes, és ami szent*. Válogatott írások. Bp. 1983. 69.
- 4 Pilinszky János: *Egy lírikus naplójából*. In.: – *Tanulmányok, esszék, cikkek. II.* Bp. 1993. 287.
- 5 Eckhardt mester: *Leválni a világról*. In.: *Fohászok és vallomások. A világ legszebb imái*. Szerk.: Lukács László. Bp. 1988. 433–435.
- 6 IH. 444–447.